TRIBUNA D'ARQUEOLOGIA

1994 - 1995

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

Excavacions arqueològiques a la vil·la romana de Cal·lípolis (Vila-seca, Tarragonès)

JOSEP MARIA MACIAS I SOLER[1] i FRANCESC TUSET BELTRAN[2]

Introducció

La vil·la romana de Cal·lípolis es troba situada dins del terme municipal de Vila-seca de Solcina, a uns 8 km de Tarragona. La vil·la és l'element més característic de la fesomia rural de la societat romana, per això s'estengué ràpidament després de l'ocupació de la província. La seva implantació, no només facilitava el subministrament dels nuclis urbans, sinó que també era un mitjà de desballestament territorial de les societats autòctones.

La situació vora mar, de ben segur fou un aspecte força valorat en època romana, ja que permetia juntament amb l'atractiu del paisatge una major diversificació dels recursos econòmics. Així, al llarg de la costa tarragonina podem localitzar abundants vil·les que reuneixen aquestes condicions estratègiques. Per exemple, tant sols en el tram que hi ha entre Cambrils i Tarragona, s'han localitzat un mínim de sis assentaments propers a la costa i, evidentment, a la *Via Augusta*: la Llosa i l'Esquirol (Cambrils), Cap de Sant Pere (Salou), la Punta de Salou, i Cal·lípolis (Vila-seca); i la vil·la del Mas dels Canonges, ja en el terme de Tarragona.

El nom que identifica aquest jaciment s'ha pres de la coneguda cita d'Aviè i és conseqüència de la fal·lera romanticista que esclata a partir de la segona meitat del segle XIX i que pretenia localitzar la ciutat esmentada per l'Ora Marítima. Arran de la polèmica generada entorn del topònim de Cal·lípolis, s'efectuaren prospeccions aèries i superficials, a més de la recollida dels testimonis orals dels pagesos de la zona.

1. CODEX, Arqueologia i Patrimoni
2. Universitat de Barcelona

En un d'aquests indrets coincidiren diverses dades i es projectà una actuació arqueològica l'any 1955. Arran d'això es localitzà el conegut mosaic dels peixos, actualment al MNAT, que s'integrava en el marc d'una vil·la romana. Durant els anys seixanta i setanta, com a resultat de la reconversió turística i industrial de la zona, es produeixen nombroses troballes més que evidencien la importància d'aquesta vil·la i que, en la major part dels casos, foren destruïdes.

Els treballs arqueològics desenvolupats per CODEX-ARQUEOLOGIA I PATRIMONI a la vil·la romana de Cal·lípolis s'iniciaren l'any 1991. En aquell moment, s'efectuà una primera actuació de delimitació de part del jaciment. Posteriorment, s'han realitzat diverses campanyes d'excavació arqueològica dins d'un programa de formació laboral anomenat *Curs d'Introducció al treball de camp arqueològic. Sortides laborals*. Aquests cursos pràctics, desenvolupats entre els anys 1991 i 1993, foren fruit d'un conveni promogut pel Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia de la Universitat de Barcelona i CODEX; i comptaren amb la col·laboració de l'Institut per a la Promoció i la Formació de Cooperatives, la Fundació Joan Ventosa i Roig, l'Ajuntament de Vila-seca de Solcina i l'empresa propietària del càmping superposat al jaciment, Sport Caravaning Canet S. A.

Recentment, tots els terrenys ocupats per la vil·la han estat adquirits pel Port de Tarragona, dins del Pla d'utilització dels espais portuaris que preveu l'ampliació de la zona d'ús portuari. Per voluntat del Port del Tarragona la vil·la romana serà documentada arqueològicament i, a les part més importants, es realitzarà una intervenció integral que permeti respectar i difondre culturalment les restes més importants. Per això ha estat efectuada una densa delimitació arqueològica centrada en el coneixement de l'extensió real de la vil·la.

DESCRIPCIÓ DE LA VIL·LA ROMANA

Tot i que s'han efectuat diverses actuacions arqueològiques en aquest jaciment, moltes de les dades que presentem esdevenen hipòtesis de treball donada la gran extensió d'aquesta vil·la i el fet que han predominat els treballs de delimitació sobre els d'excavació intensiva. A més, les excavacions intensives s'han desenvolupat en periodes estacionals que no han permès exhaurir la seqüència estratigràfica donada la proximitat del nivell freàtic.

Pel que fa a la cronologica, no es pot precisar exactament el moment d'implantació d'aquesta vil·la. No obstant això, el context arqueològic del camp i la presència, tot i que residual, de ceràmiques de producció campaniana fan pensar en un origen a final de l'època tardorepublicana. Els treballs de delimitació han constatat una contracció física de la vil·la. Així, les zones més allunyades s'abandonarien primer —entre el segle III i el IV—, mentre que en els espais centrals, on les restes arquitectòniques són més importants i, conseqüentment, són aprofitables, la perdurabilitat és major. La data més moderna ha estat proporcionada per la quarta fase del conjunt termal, d'època visigoda.

Els treballs desenvolupats permeten diferenciar diferents àmbits funcionals, dels quals destaca la part residencial, que comptaria amb un conjunt termal de forma annexa. Si bé la zona termal és ben coneguda, en l'àmbit urbà encara no s'ha excavat atès. No obstant això, es coneixen diversos murs en opus quadratum i un possible porxo com a elements integradors.

Les àrees que envolten aquesta zona corresponen a l'activitat econòmica de la vil·la. A mesura que ens allunyem del nucli principal s'observa un predomini de murs de *caementicia* o simplement lligats amb argila, més una menor concentració i envergadura arquitectònica menor.

Al nord de l'àrea urbana es documenta una àrea d'emmagatzemament testimoniada per un conjunt de vuit dòlies. En un altre sector, la presència d'un contrapès de premsa de lliure ens evidencia una premsa de vi i/o oli. Aquí la intervenció es limità a l'extracció dels nivells superficials i de colgament. D'aquesta manera es documentaren estances de grans dimensions, amb abundants clavegueres i dipòsits. A més, en ser abandonada la zona durant el segle III/IV, s'instal·la un espai funerari en inhumació. No s'ha exhumat cap enterrament. Malgrat això s'observa com els enterraments estratigràficament més antics aprofiten teules i imbrex i extan orientats en sentit N/S. En canvi, els enterraments més moderns són fets amb lloses de pedres i es troben orientat en sentit E/W.

L'ÀMBIT TERMAL

Aquest és l'espai on s'integraria el mosaic dels peixos i on s'ha intervingut arqueològicament d'una manera més intensa. Les termes en la fase originària són un únic edifici, construït directament sobre els nivells geològics, que, a mesura que evoluciona i envelleix, es contrau i eleva el seu nivell de pavimentació, fugint de la proximitat de la capa freàtica.

S'han establert diverses fases de reforma o transformació. Evidentment, només la finalització dels treballs permetrà corroborar o modificar les conclusions que aquí s'exposen. Cal esmentar que les restes conservades corresponen pràcticament a les parets de fonamentació o de delimitació dels hipocausts, fins a uns 20 o 30 cm per sobre de la cota dels paviments. A més, cada reforma implicà una afectació o desmunt de les restes corresponents a la fase anterior. Actualment, pel mig de les termes passa el camí vell de Salou que ha subdividit en dos els treballs d'excavació.

Fase I

A aquest moment correspon un gran hipocaust amb una divisió o compartimentació. Hem documentat el forn relacionat amb aquest hipocaust, escasses restes dels pilars de suport i la imposta de l'arc del passadís d'unió entre el forn i l'hipocaust. En el forn no són clars els murs de delimitació, però sí dos massissos o sòcols que facilitarien la canalització de l'aire calent fins a l'hipocaust.

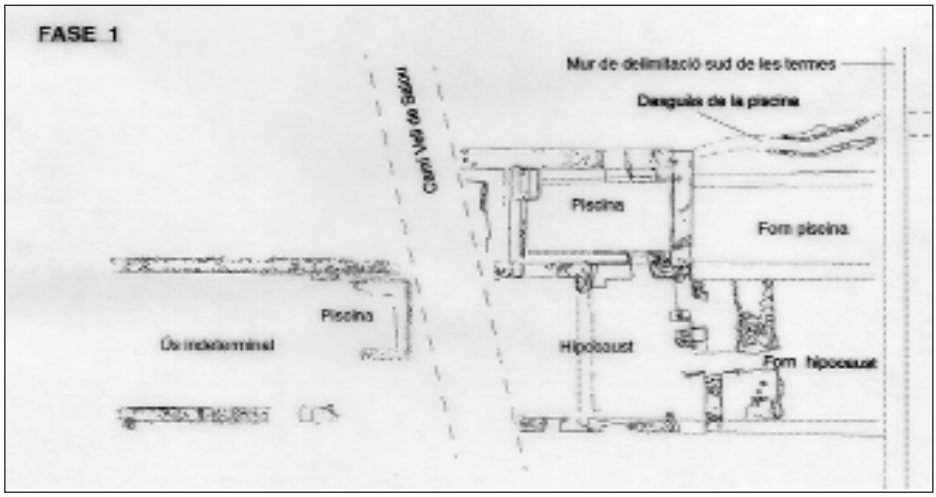

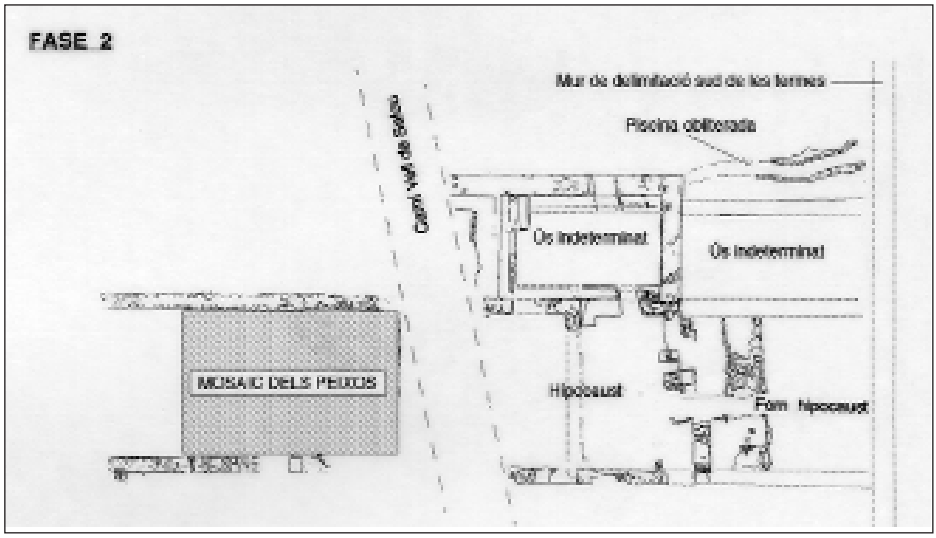

Els murs de l'hipocaust són encofrats i en *opus caementicium*, a més es caracteritzen per l'ús abundant de pedres irregulars de petites dimensions a la pasta. Destaca el fet que, per les condicions inherents al seu ús, les parets d'aquest moment tenen la cara interna desgastada i descarnada, de tal manera que han perdut l'arrebossat de morter i afloren les pedres.

Al costat s'ha documentat una piscina. No conserva el paviment ni l'hipocaust inferior. En un dels murs de delimitació es troba la boca del *praefurnium*, situat al mateix costat que el de l'estança anterior. A més, en un dels angles de l'habitació i

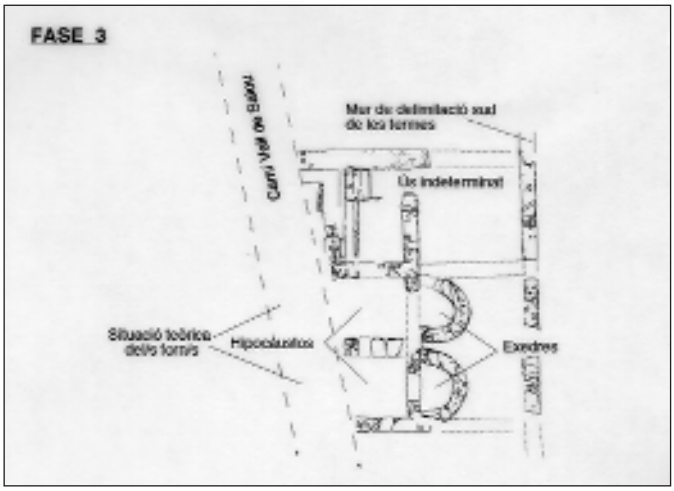

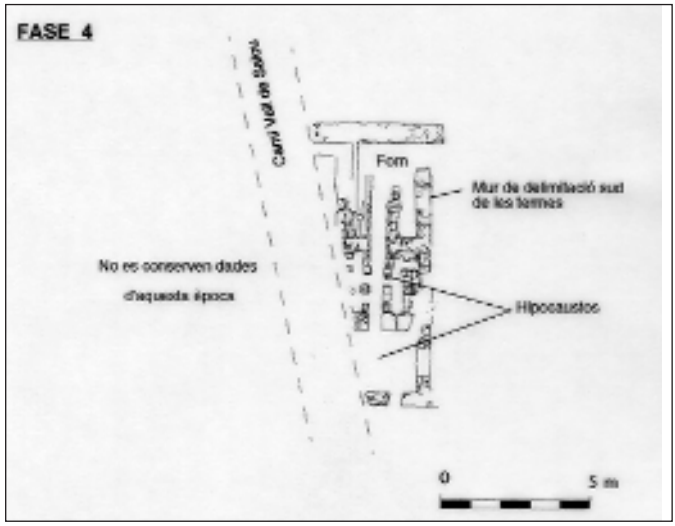

Figura 1. Plantes evolutives teòriques del conjunt termal.

just per sobre de la cota del paviment hi ha una canonada de plom que faria de desguàs de la piscina, cap a una claveguera que també ha estat documentada. Un altre element és una canonada de ceràmica que neix a la banqueta, per sota del paviment de la piscina, i continuaria cap amunt a través de la paret fins al sostre. Es tractaria d'una obertura de tir del foc del forn, ja que es troba molt a prop de la boca de foc. Aquí també es conserva una escala de pedra que, donat el seu pes, no reposaria sobre el paviment, sinó per damunt del pis de l'hipocaust.

Quant a la cronologia, l'aparició d'aigua ha impedit l'excavació dels nivells fun-

dacionals. Segurament les termes tenen origen a l'època alt imperial, moment en què aquesta vil·la es trobaria en el màxim desenvolupament. Pel que fa a l'abandó o transformació d'aquesta fase, no disposem tampoc de dades suficients, ja que els plantejaments arquitectònics posteriors han ocupat i, segurament, extret qualsevol evidència.

L'única dada és el farciment d'obliteració de la claveguera de desguàs de la piscina, extret només parcialment, i que ens proporciona una datació del segle III dC. El colgament de la claveguera de desguàs de la piscina és, a hores d'ara, l'única dada disponible per a la datació d'una reforma de les termes inicials.

Pel que fa a les restes localitzades a l'altre costat del camí vell de Salou, sembla correspondre a aquesta fase una petita piscina pavimentada en *opus signinum* i que presenta una motllura de quart de circumferència en tots els angles. Aquesta piscina, inutilitzada pel mosaic dels peixos, estaria relacionada amb una habitació annexa de dimensions encara no precisades. La resta de les estructures d'aquest costat no es poden adscriure a cap de les fases establertes.

Funcionalment no és possible determinar correctament l'ús dels diferents espais fins que no s'acabi d'excavar la totalitat de les termes. L'hipocaust principal correspon a un caldarium, disposat a l'extrem de les termes i orientat al sud. Al costat hi ha una piscina de grans dimensions (un alveus o solium per a un ús col·lectiu). Cadascuna d'aquestes estaces tenia un forn propi, situat al costat sud.

Fase II

Aquesta fase no està gaire ben definida arquitectònicament i les dades actuals no permeten determinar si es tracta d'una transformació global o de canvis puntuals. S'ha constatat a partir de l'obliteració de la claveguera de desguàs de la gran piscina de la primera fase, produïda durant el segle III.

Paral·lelament, es produeix la implantació del mosaic dels peixos, datat a final del segon quart del segle III dC per A. Balil i R. Mondelo. El mosaic s'integra en el marc arquitectònic de la primera fase i respon a una elevació i un embelliment del paviment que, implícitament, comportà la inutilització de la petita piscina de la fase anterior.

Fase III

Es produeix una profunda remodelació que implica una reducció considerable de l'espai així com una transformació de l'esquema funcional i de circulació. Els motius d'aquest canvi no han estat aclarits per les actuacions efectuades. No obstant això, han de relacionar-se amb el creixent nivell freàtic, el desgast de les estructures alt imperials i una diferent mentalitat en l'ús i el manteniment de les termes. D'altra banda, la mateixa transformació soferta en època romana i la impossibilitat d'acabar la seqüència estratigràfica no permeten determinar de moment si la segona fase fou cronològicament successiva a l'anterior o bé s'edificà sobre les restes aban-

Figura 2. Detall d'una estança i una exedra de la fase III amb la superposició d'un hipocaust de la fase IV.

donades.

Dintre de l'hipocaust de la primera fase s'estableixen ara un mínim de quatre estances, dues de rectangulars i dues de semicirculars. Per això, s'aprofiten o es recreixen alguns dels murs de la fase anterior i, a la vegada, se'n fan de nous que tanquen o pareden la comunicació dels forns i hipocausts de la primera fase.

El nou espai és compartimentat simètricament, de tal manera que a cada estança rectangular —no documentades totalment ja que s'endinsen per sota del camí vell de Salou— correspon una exedra o àmbit de planta semicircular. D'aquestes quatre estances, tres han conservat la pavimentació en *opus signinum* i l'hipocaust inferior que, a la vegada, reposa sobre el pis inferior de l'hipocaust de la primera fase. Com succeeix amb la pavimentació, l'hipocaust d'una estança rectangular comunica axialment amb el de la seva exedra.

La datació d'aquesta fase és determinada pels farciments constructius identificats a l'exterior de les exedres. En aquests nivells no s'ha obtingut un conjunt material gaire important, malgrat això es pot situar àmpliament durant la segona meitat del segle IV i tot el segle V, mentre que la seva tranformació i/o abandó es produeix durant la segona meitat del segle V i tot el segle VI, moment en el qual presumiblement es desmuntaria el paviment i l'hipocaust de la quarta estança.

En aquest moment es produeix una profunda transformació dels eixos de circulació. S'abandonen els antics praefurnia i es redueix l'espai termal. Sobre les estructures originals es basteixen dos petits caldaria rectangulars i independents, amb una piscina semicircular d'ús individual (*solium*). Possiblement, hi hauria dos forns, situats a l'extrem oposat dels de la fase I, que alimentarien aquests dos sentits de circulació.

Complementàriament, pot plantejar-se l'ús de calderes per escalfar l'aigua de les piscines. Sobre aquest aspecte no s'ha trobat cap evidència en cap de les fases establertes. D'altra banda, l'espai de la piscina de la fase I és igualment compartimentat, però sense cap evidència conservada que en permeti la seva interpretació.

Fase IV

Aquest nou plantejament termal aguditza més la reducció dels espais termals i presenta una intensa reutilització de materials constructius anteriors. Es torna a canviar de lloc l'emplaçament del forn i s'eleva la cota de circulació, superposant les estructures sobre els paviments dels hipocausts de la tercera fase.

Les restes d'aquesta fase es troben més properes als nivells de conreu agrícoles i presenten un major aprofitament dels materials antics i una qualitat tècnica inferior. Per tot això, el seu grau de conservació és menor. Així, s'han conservat només part d'un dels dos hipocausts i el corresponent forn.

L'hipocaust conservat es troba situat sobre una de les estances rectangulars anteriors i presenta abundants nivells d'obliteració i colmatació generats per la combustió del forn, que ocupa parcialment la piscina de la primera fase i es troba en una situació estratigràfica similar. El forn escalfaria les dues estances alineades, de les

quals només s'han conservat els *pilae* de l'estança contigua al forn.

La cronologia no ha pogut ser determinada satisfactòriament. Pel que fa a la fundació, la superposició d'estructures no ha deixat cap evidència estratigràfica, així que l'abandó de la fase anterior esdevé el límit *post quam* a aquesta. Quant a l'abandó, s'han documentat abundants nivells de colmatació i desús, amb una presència significativa d'elements ceràmics corresponents al segle VI. Malgrat això, l'escassetat dels fragments no permet determinar si l'abandó es produeix en aquest moment o bé es tracta d'una presència ceramològica residual, cosa que implicaria un colgament posterior. El que és segur és que aquesta fase és la darrera del conjunt termal, tal com indiquen els nivells d'obliteració del forn i de l'hipocaust.

BIBLIOGRAFIA

AQUILUÉ 1987

AQUILUÉ ABADIAS, Xavier «El poblament dispers als voltants de Tàrraco», a: *Guia Arqueològica Tarraconense*. Tarragona: *Diari de Tarragona*, 1987, cap. 18.

BALIL 1965

BALIL, Alberto «Las escuelas musivarias del Conventus Tarraconensis», a: *I colloque de la Mosaïque Greco-romaine (Paris 1963)*. 1965, p. 29-39, f. 1-13.

BALIL/MONDELO 1985

BALIL, Alberto; MONDELO, Rita «El mosaico con representación de peces hallado en las proximidades de Tarragona», a: *Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología*. 1985, vol. II, p. 251-256.

CODEX 1991,1992, 1993, 1995

CODEX SCCL - ARQUEOLOGIA I PATRIMONI *Memòries de les intervencions arqueològiques realitzades al càmping Cal·lípolis*.

SÁNCHEZ 1955a, 1955b, 1990

SÁNCHEZ REAL, José «Callípolis» *Boletín Arqueológico*. Tarragona: RSAT, 1995, época IV, fasc. 51-52, p. 97-106

«Callípolis». A: *Instituto de Estudios Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Secció d'Arqueologia i Història*. Tarragona: 1955, núm. 12 (reeditat a *Treballs Canongins*, El porxo 7, La Canonja: Centre d'Estudis Canongins *Ponç de Castellví*, 1990, p. 177-186).

«En busca de Callipolis», *Treballs Canongins*, El porxo 7, La Canonja: Centre d'Estudis Canongins *Ponç de Castellví*, 1990, p. 133-175.

SERRA 1950

SERRA VILARÓ, Juan «Callípolis», *Boletin Arqueológico*, Tarragona: RSAT, 1950, fasc. 31 (juliol-desembre), p. 123-136